

אוניברסיטת תל אביב
הפקולטה למדעי החברה
החוג למדיניות ציבורית
בית הספר ע"ש פורטר ללימודי הסביבה

עבודה סמינריונית בסמינר :

"קיימות חיוביות: היבטים חיוביים במדיניות סביבה"

סמסטר ב', תשע"ה

בנושא :

"מה נשתנה הפסח הזה?"

על חג הפסח וקיימות חיובית -

מדוע נכון ואיך אפשר לא רק לייצר "סביבה כשרה לפסח"

אלא גם "פסח כשר לסביבה"

מוגשת לד"ר דורית קרת

בתאריך : 17 בספטמבר, 2015

מגישה : מרים הלר ליגי, ת.ז. 011835790

פתח-דבר

מאז שאני זוכרת את עצמי, חג הפסח, ולא פחות מכך, התקופה לפני החג, התאפיינו בתכונה מיוחדת - אווירה של היערכות, הכנות, התחדשות.

כילדה, הן בקהילות יהודיות בחוץ לארץ והן במסגרת מערכת החינוך בישראל, התכונה הזו התמקדה בהיבטים המסורתיים של החג – סוגיות של משמעויות החג, היבטים של מנהגי החג והלכותיו, והיותו של החג נקודת זמן משמעותית של משפחתיות מורחבת, רב-דורית, בלוח השנה היהודי.

כאדם בוגר, בחנתי וחוויתי את אווירת החג, התכונה לקראתו והאופן בו הוא בא לידי ביטוי בהווי הישראלי העכשווי דרך פריזמה מעט מפוקחת וביקורתית יותר. מצד אחד, זיהיתי שבאופן מעניין חג הפסח ממשיך להיות נקודת ציון מרכזית בלוח השנה האישי, המשפחתי והציבורי בקרב ציבורים ישראליים מגוונים למרות שהדגשים וההתייחסות לחג, על משמעויותיו, מנהגיו, וכפועל יוצא, ההיערכות אליו, הינם שונים. למשל, ורק לשם המחשה, בעוד שבציבורים מסויימים האיחול הדומיננטי לקראת החג יהיה בדמות "חג כשר ושמח", בציבורים אחרים נהוג יהיה לאחל "חג אביב פורח" ובאחרים ידגישו את "חג החירות". בנוסף, ואולי דווקא משום מרכזיותו של החג בציבור, התחלתי לחוש שבהווי הישראלי העכשווי, התכונה לקראת חג הפסח כוללת בחובה גם לא מעט היבטים מסחריים ומהווה ציון דרך משמעותי לא רק בלוח השנה האישי, המשפחתי והיהודי, אלא גם בלוח השנה התאגידי, השיווקי והצרכני.

כיום, לאחר שנחשפתי להסתכלות וחשיבה מעמיקה בתחום הקיימות, לאחר שהרכבתי "משקפיים" סביבתיים, התווסף נדבך נוסף לפרספקטיבה דרכה אני בוחנת וחווה את חג הפסח וההיערכות לו בתרבות הישראלית העכשווית. הסתכלות זו עוררה אצלי סקרנות לבחון מצד אחד את נקודות הממשק בין חג הפסח, על משמעויותיו, מנהגיו והערכים שהוא מגלם, לבין תפיסת עולם מקיימת, ומצד שני, את ההשלכות הסביבתיות של האופן בו החג מצויין ומתבטא בתרבות הישראלית העכשווית.

לאחר שנחשפתי לעקרונות הקיימות החיובית, ביקשתי גם להוסיף ולתת את הדעת לא רק על ההשלכות הסביבתיות, ברובן השליליות, של האופן בו מצויין החג, אלא גם לעמוד על התיאוריות הרעיוניות להבנת המניעים להתנהגות האנושית המובילה להשלכות הללו ולשאוב השראה מסיפורי הצלחה ופעולות מעשיות שניתן לאמץ על מנת למנוע, או לכל הפחות למזער, את ההשלכות הללו.

מבוא

חג הפסח, המכונה גם "חג האביב", "חג המצות" ו"חג החרות", מייצג, כפי שגם משתמע מריבוי שמותיו, ערכים שונים ומגוונים. הדבר בא לידי ביטוי החל מהתמקדות בעונת האביב, על ההכרה וההוקרה למחזוריות והתחדשות טבעית האופייניות לעונה, כפי שמתבטא גם במצוות ספירת העומר המתחילה בצאת החג; דרך יצירת המשכיות של ידע, מורשת ומנהגים תרבותיים והנחלה מדור לדור של סיפור לאומי שנחשב כאירוע המכונן של הולדת העם; וכלה בהדגשת ערכים אישיים, משפחתיים וחברתיים, כגון ערכי חירות ("עבדים היינו", "שנה הבאה בני חורין" (מתוך ההגדה)), חמלה לזר ("ואהבתם את הגר כי גרים הייתם בארץ מצרים" (דברים, י, 19)), הכרה בתלות במשאבי הטבע ("לגור בארץ באנו כי אין מרעה לצאן... כי כבד הרעב בארץ כנען" (מתוך ההגדה)), הזדהות עם דורות קודמים ("יבכל דור ודור חייב אדם לראות את עצמו כאילו הוא יצא ממצרים" (מתוך ההגדה)), תוך הסתכלות ולקחת אחריות על העתיד "לשנה הבאה בירושלים הבנייה" (מתוך ההגדה), וחינוך הדורות הבאים "ויהגדת לבנך ביום ההוא לאמר..." (מתוך ההגדה). עיון בהגדה של פסח מגלה ערך נוסף הגלום בחג – ערך הכרת הטוב וההודיה, ככתוב "לפיכך, אנחנו חייבים להודות, להלל, לשבח, לפאר, לרומם, להדר, לברך, לעלה ולקלס למי שעשה לאבותינו ולנו את כל הניסים האלו: הוציאנו מעבדות לחרות, ליגון לשמחה, מאבל ליום טוב, ומאפלה לאור גדול ומשעבוד לגאולה" (מתוך ההגדה).

כפי שיורחב להלן, ישנם קווי דמיון והשקה רבים בין כל אחד מהערכים הללו כשלעצמו, ובמיוחד המכלול שלהם יחד, לבין קיימות במובן הרחב שלה, בכלל, ופסיכולוגיה סביבתית חיובית, בפרט. ואולם, למול הערכים הנשגבים הללו, ניכר כי במציאות העכשווית הישראלית, האופן בו החג מצוין כרוך על פי רוב לא רק בהעמקה בערכי החג המפורטים לעיל, אלא גם בהתנהלויות פרקטיות אשר, למרות ההרמוניה לכאורה בין ערכי החג לערכים סביבתיים, דווקא בעלות השפעה שלילית על הסביבה. בשנים האחרונות נדמה שחג הפסח מזוהה בישראל גם עם שלוש קטגוריות מרכזיות של "מנהגים" – סדר וניקיון; אירוח והתחדשות; ובילויים באתרי נופש וטבע. כפי שיורחב בהמשך, בכל אחת מהקטגוריות הללו ישנן גם השלכות סביבתיות שליליות, אך גם פוטנציאל לשיפור.

בעבודה זו אבקש לעמוד על הממשקים העיקריים בין חג הפסח – על הערכים העומדים בבסיסו מחד, וההשלכות של האופן בו הוא מצויין בישראל, מאידך – לבין סביבה וקיימות, בכלל וקיימות חיובית, בפרט.

לצורך כך בפרק הראשון לעבודה אציג סקירה ספרותית של ערכים סביבתיים ועקרונות מקיימים, החל מתאוריות מוקדמות יותר המתמקדות בפן היותר טבעי-רומנטי, דרך היבטים יותר מדעיים של השפעות האדם על משאבי הטבע, מניעת זיהום ובזבוז משאבים, וכלה ההיבטיים החברתיים-קהילתיים המזוהים עם תפיסות קיימות מתקדמות יותר, כגון רווחה תרבותית וחברתית לדורות הבאים. מכיוון שלא עסקינן רק במבט תאורטי על נקודות הממשק הרעיוניות ברמת ההלכה, אלא גם בניסיון חיובי לזהות מה מניע בני אדם לפעול באופן מסויים בחיי המעשה, אציג גם סקירה ספרותית של עקרונות הפסיכולוגיה החיובית הסביבתית, תוך דגש תחילה על החיבור הרעיוני בין עקרונות הקיימות לפסיכולוגיה חיובית, ובכלל זה תאוריית ההרחבה וההבנייה של פרדריקסון (Fredrickson, 1998), וקווי הדמיון בין התפתחות השיח הסביבתי להשתכללות השיח הפסיכולוגי, ובהמשך על יחסי הגומלין בין התנהגות מקיימת לתיאורית מסגור המטרה של לינדנברג וסטג (Lindenberg & Steg, 2007) על הרבדים ההדוניים, הרווחיים והנורמטיביים המשפיעים על התנהגות אנושית.

בפרק השני לעבודה אציג תזה המזהה קשר בין שלושת שלבי ההתפתחות האנליטיים של הדיון הסביבתי-מקיים לבין שלושת הרכיבים המרכזיים בתיאורית מסגור המטרה ואיישם ניתוח זה על ערכי החג כך שאבחן אם וכיצד ערכי החג מחד, והאופן בו החג מצויין בפועל, מאידך, מתכתבים עם תאוריות אלו, או, לחלופין, מתנגשות עימן. בחינה זו תתמקד ראשית בפן החיובי – הפוטנציאל הסביבתי הטמון בחג, על רב-המימדיות של ערכיו, מנהגיו וסמליו, המתמקדים כאמור בערכי טבע, בשאלות של משאבים ובסוגיות חברתיות/תרבותיות רחבות יותר. בנוסף אעמוד על הפן השלילי – ההשלכות הסביבתיות של ההתנהלות הציבורית העכשווית המזוהה עם החג, בעיקר במסגרת שלוש הקטגוריות שהוזכרו לעיל - סדר וניקיון; אירוח והתחדשות; ובילויים באתרי נופש וטבע, ואשר באופן שטחי וסיסמתי ניתן היה לזהות כ"עשר המכות" הסביבתיות של חג הפסח: (1) היקפי אשפה מוגדלים; (2) חומרי ניקוי לא ידידותיים; (3) בזבוז משאבי מים בניקיונות; (4) בזבוז משאבי אנרגיה בניקיונות; (5) בזבוז משאבי אוכל; (6) צרכנות מוגברת; (7) עומס ושימוש יתר (מעבר ליכולות ההכלה והשימור) של אתרי נופש וטבע; (8) פקקים, זיהום אוויר ורעש תחבורתי; (9) לכלוך ברשות הרבים; (10) חוסר צדק חלוקתי – העדר גישה שוויונית לשטחי ציבור השייכים לכלל.

לבסוף, בפרק השלישי, אבקש להציע "ארגז כלים" של פעולות וצעדים בהם ניתן לנקוט – הן פרטים והן רשויות - על מנת לצמצם את ההשפעות הסביבתיות השליליות האופייניות לחג, תוך התמקדות גם במנגנונים שמהווים סיפורי הצלחה בהקשר זה.

פרק א: סקירה ספרותית - רקע תאורתי

1. ערכים סביבתיים ועקרונות הקיימות

על מנת לבחון את חג הפסח בהסתכלות סביבתית ובראי עקרונות קיימות, יש להתעכב מעט על משמעות מונחים אלו ומה הם טומנים בחובם. המושג קיימות איננו חד-משמעי. לפי בונבק (Bonevac, 2010) בעוד ש"קיימות" היא המושג החשוב ביותר בחשיבה הסביבתית של ימינו, אין תמימות דעים מהי קיימות ועל איזה בסיס אתי היא נשענת. בונבק מוסיף כי יש למעלה משלוש מאות הגדרות למושג זה וכי ידוע כי מדובר במושג מעורפל. כפי שיוצג להלן, המילה "סביבה" עברה אף היא התפתחויות שונות לאורך הזמן ועשויה שלא להתפס על ידי ציבור הקוראים באופן אחיד.

א. משימור ביוצנטרי, דרך ניהול משאבים אנתרופוצנטרי, עד קיימות חברתית-תרבותית

במאמרו "פרדיגמות משתנות בתפיסה הסביבתית", סוקר שוורץ את ההתפתחויות ההיסטוריות של תפיסות סביבתיות בישראל ומציין שבמידה רבה הן מקבילות לתהליכים שהתרחשו גם במדינות מערביות אחרות (שוורץ).

לפי שוורץ, בתקופה הראשונה של התנועות הסביבתיות, הדגש העיקרי הושם על שימור הטבע, והתבטא בכך שהטבע, על החי והצומח בו, היו מושאי הערכה ורגש. השיח המקצועי והאקדמי הדומיננטי בתפיסה סביבתית זו היה מתחום מדעי החיים - בוטניקה, ביולוגיה וזואולוגיה, תוך אוריינטציה ביוצנטרית (ובהמשך אקו-צנטרית) בעיקרה, והכרה בערכים הפנימיים של עולם טבע. בלטה בגישה זו רומנטיזציה של הטבע והאידיאל היה לא לקלקל את הטבע. רבינוביץ (תשס"ו) מזהה את שורשיה ההיסטוריים של גישה זו בישראל בתקופה שבין שתי מלחמות העולם ואף מבקר את צרות האופקים של גישה זו.

בשנות ה-60 של המאה ה-20, החל בעולם המערבי מה שמכונה ה"עשור הסביבתי". בעידן זה החלו דיון ובחינה מעמיקים במערכת יחסי הגומלין בין האדם לבין הטבע: בהשפעות של פעילות האדם על העולם מחד, והשפעות מצב הטבע (זיהום קרקע, אוויר או מים, פסולת, רעלים וכדומה) על בריאות האדם, מאידך¹. גישה סביבתית זו, בעלת אוריינטציה אנתרופוצנטרית, העבירה את מוקד השיח מהערכה וערגה לטבע לעבר שיח מדעי המתמקד בניהול משאבי הטבע למען בריאות בני האדם ושגשוגם. שוורץ מדגיש כי גישה זו סיפקה כלים ומדדים כמותיים ואיפשרה לסדר היום הסביבתי

¹ למען שלמות התמונה, יש לציין כי סנוניות ראשונות לגישה הרואה בטבע משאב עבור האדם שמחייב ניהול נכון על מנת לשמר אותו למען בני האדם לדורות הבאים, ניתן היה לזהות בארצות הברית כגישת ה- conservation, עוד בתקופתו של גיפורט פינצ'וט בתחילת המאה ה-20, אך נהוג לראות את תור הזהב של הגישה, ויישומה במדיניות ציבורית, החל משנות ה-60 של המאה ה-20 במקביל לפרסום ספרה של רייצ'ל קרסון, Silent Spring ב-1962.

להשתלב בשיח מקבלי ההחלטות. בעולם המערבי העשור הסביבתי וגם זה שאחריו (שנות ה-1970) מזוהים עם תהליכי חקיקה רבים ומשמעותיים, אשר יצרו תקנים, איסורים והיתרים בנוגע לשימושים המותרים במשאבי הטבע ובנוגע להשפעות הסביבתיות על המערכות האקולוגיות של פעולות ומעשי ידי אדם. לצד יתרונות הגישה, שוורץ מציין שלגישה מגבלות אינהרנטיות, ובראשן שאינה עוסקת בדיון ערכי חברתי ומצומצמת לנושאים מדידים.

דגם הסביבתנות המתקדם יותר כרונולוגית, אשר שוורץ מציג כדגם אשר החל להופיע בשנים האחרונות בישראל ומשקף מגמות במדינות מערביות, מתבסס, לדבריו, "על הידע שהצטבר בנושאי איכות הסביבה בעולם השלישי ו... מייצג סינתזה של הלקחים שהופקו משתי הגישות הקודמות". דגם זה מכונה על ידי שוורץ "סביבתיות מבוססת מקום" ועוסק ביחסי הגומלין בין הטבע לבין האדם לבין הקהילה בה הוא חי, לא רק בהקשר הבריאותי או במובן של דיות המשאבים לצורך קיום, אלא גם של השילוב של עולם הטבע כחלק מ"חיים טובים" של האדם והחברה. דגם זה, מעצם העיסוק גם בהיבטים החברתיים, התרבותיים והקהילתיים, משלב גם דיון בצדק סביבתי ובוחן תהליכים ומאבקים סביבתיים גם בהסתכלות סוציו-פוליטית, על השלכותיהן הכלכליות, ולמעשה מכיל בחובו ומתכתב עם התפיסה המכונה "קיימות". ככזה, השיח איננו שיח מעולם מדעי החיים, וגם לא מעולם מקצועי של "מדעי סביבה" העומד בפני עצמו, אלא תפיסת עולם רב-תחומית המשתלבת עם מגוון דיסציפלינות מקצועיות תוך שילוב עקרונות הסביבה והקיימות בתוך תחומי הדעת הקיימים (יהא זה כלכלה, בריאות, חינוך, אדריכלות, חקלאות, תכנון ועוד).

את ההתפתחות הזו ביחס למשמעות המושג סביבה והמשרעת הרחבה של עקרונות קיימות, היטיב לתאר אביב לביא בטור "ירוק יורד" (לביא, 2012) "...פעם "סביבה" היתה מלה נרדפת ל"טבע": סביבה היו הלוטרות הנכחדות, הציפורים הנדירות... מי שהתעניין בסביבה התעניין בעיקר בגורלם של צבים ופרפרים. בני-אדם, לפחות על-פי הדימוי, עינינו אותו הרבה פחות... היום כשאנחנו מדברים על סביבה אנחנו מדברים על ... אנרגיה ומים, על צדק חלוקתי ועל השאלה למי שייכים המשאבים הטבעיים... על תכנון ערים וניצול נכון של קרקעות לרווחת הציבור, על השאלה למי שייכים חופי הים, על מחירי הדלק ועל איכות התחבורה הציבורית. על זכותנו לאכול מזון בריא שאינו טובל ברעלים, על השפעות הקרינה ועל הקשר בין שורת הרווח של מפעלים ותאגידים לפגיעה בבריאותו של הציבור. צדק סביבתי, צדק חברתי וצדק בריאותי – חד הם."

ב. קיימות – שמירת ה"הון" להבטחת "רווחה" ל"דורות הבאים"

בסקירה נוספת של משמעות המושג 'קיימות' של קוהלמן ופרינגטון (Kuhlman & Farrington, 2010) מתואר כיצד ההשקפה העיקרית לשימוש השגור בימינו במונח הגיעה מדו"ח האו"ם לסביבה ופיתוח - "עתידינו המשותף" (דו"ח ברונדטלנד) מ-1987, שם ביקשו למצוא דרך לקדם חיים טובים יותר לאומות העולם במסגרת המשאבים הטבעיים המוגבלים ובהתחשב בסכנות של התכלות סביבתית, ושמו את יהבם על 'פיתוח בר-קיימא', שהוגדר כ"פיתוח אשר עונה על צרכי ההווה מבלי להתפשר על היכולת של הדורות הבאים לענות על צרכיהם". החוקרים מציינים שעם זאת, לאורך השנים, המושג קיבל משמעויות נוספות. לפי קוהלמן ופרינגטון מושג הקיימות נולד למעשה מתחום היערנות, והתייחס לעיקרון שאין להפיק מהיער מעבר למה שהיער זקוק לו לצרכי צמיחה מחודשת. החוקרים מדגישים שהעקרון לפיו יש לשמור ולטפח משאבים באופן שיבטיח יכולת התחדשות עתידית, תמיד היה נוכח לאורך ההיסטוריה, בתרבויות רבות ומגוונות על פני כדור הארץ, ואולם חשיבה על "הדורות הבאים" החלה לזכות בתשומת לב במישור של מדיניות ציבורית בעולם המערבי בתחילת שנות ה-70 של המאה ה-20, כאשר דו"ח "מועדון רומא" חזה שחלק גדול מהמשאבים הטבעיים הנחוצים להשרדות המין האנושי ימוצו תוך דור או שניים. מאז דו"ח ברונדטלנד, אשר כאמור שם דגש מיוחד על הפן של רווחה (welfare) ונתן דגש על העיקרון של צדק בין-דורי, תפיסה זו זוכה להכרה הולכת וגוברת. החידוש בתפיסה זו, לפי קוהלמן ופרינגטון, היה שהמניע לדאוג לסביבה איננו, כפי שסברו הדוגלים בגישה הביוצנטרית, הערך הפנימי של הטבע והסביבה, אלא הצורך לשמר את המשאבים למען ילדינו. קוהלמן ופרינגטון מחדדים שעם השנים, עקרון הקיימות מזוהה עם הסתכלות תלת-מימדית: חברתית, כלכלית וסביבתית ושיש אף המוסיפים מימד נוסף – מימד תרבותי/פוליטי. משמעות פרספקטיבה רב-מימדית זו הינה שעל מעשים והחלטות להבחן לא רק לפי כדאיותם/רווחיותם/מחירם הכלכלי, אלא גם תוך שקלול תועלתם או מחירם החברתי, הסביבתי (והתרבותי/פוליטי), מתוך מטרה "לשמר את הרווחה (well-being) לאורך זמן רב אולי אף לא מוגבלי". על מנת להמחיש את מורכבות הרווחה עליה מדובר, החוקרים מדגימים שהנכסים והמשאבים שיש לדאוג לאי-הכחדתם ולהנחלתם לדורות הבאים, רחבים יותר מאשר ביטויים סביבתיים קלאסיים (כגון אוויר או מים) ולשם כך הם עורכים הבחנה אנליטית-מטריציונית בין משאבים טבעיים למשאבים מעשי ידי אדם ובין משאבים מתחדשים ללא-מתחדשים. באופן זה ניתן לראות שבקטגוריית משאבים מתחדשים ישנם גם משאבים טבעיים (כגון מים, יערות ואוויר נקי) וגם משאבים מעשי ידי אדם (כגון הון), ושגם בקטגוריית משאבים לא מתחדשים יש משאבים טבעיים

(כגון, אדמה, מגוון ביולוגי ודלקים פוסיליים) וגם משאבים מעשי ידי אדם (כגון יצירות אמנות ונופים) (Kuhlman & Farrington, 2010)². המחשה זו מרחיבה את מנעד הנכסים והמשאבים הראויים להגנה וממקדת את תשומת הלב בצורך לשמור על משאבים לא מתחדשים ולהשתמש במשאבים מתחדשים במידה שאינה פוגעת ביכולת התחדשותם הטבעית. במונחים מעט מתמטיים, קיימות תהיה "מצב דברים בו סך כל המשאבים הטבעיים ומעשי ידי אדם נותר לפחות קבוע בעתיד הנראה לעין על מנת שהרווחה של הדורות הבאים לא תפחת". כלומר, קיימות עוסקת באיזה הון ובאילו נכסים ומשאבים – מוחשיים, לא מוחשיים, טבעיים, מעשי ידי-אדם, סביבתיים, אנושיים, חברתיים וכלכליים – אנו מנחילים לדורות הבאים, בשאיפה לא להשאיר פחות לעתיד ממה שיש בהווה.

ג. קיימות בעידן הגלובליזציה

דיון בקיימות בעידן הנוכחי אינו שלם בלי התיחסות לתופעה המכונה גלובליזציה אשר באה לידי ביטוי בין היתר בנגישות (פיזית ורגולטורית) חוצת-גבולות הולכת וגוברת גם למשאבים המצויים מחוץ למשק הכלכלי הצורך אותם וגם לצרכנים פוטנציאליים מחוץ למשק שמייצר את המוצרים; וכן בהתפשטות ערכים מערביים, כגון: תרבות השפע והצריכה, האדרת צמיחה ואורח חיים טכנולוגי שאפיינו מדינות קפיטליסטיות מפותחות, לעבר חברות (societies) שאורח חייהן נהג לגבות מחיר סביבתי נמוך יותר. קיים מתח אינהרנטי בין תהליכים אלו לבין ערכי קיימות, הכוללים, בין היתר, הוקרת המקומיות, העדפת הפחות על היותר, שיקלול שורה תחתונה מורכבת יותר מזו הכלכלית גרידא, ועיסוק בשאלות של צדק חלוקתי. מתח זה מוביל להסתכלות ביקורתית על המחירים הסביבתיים, תרבותיים וחברתיים, שההתנהלות חוצת-הגבולות גובה³.

ד. סיכום ביניים – ערכים סביבתיים ועקרונות הקיימות

מטרות התנועות הסביבתיות, סדר היום של הסביבתנים וגם מהות הגדרות מושגי היסוד 'סביבה' ו'קיימות', עברו ועוברים התפתחויות שונות, החל מאוריינטציה המתמקדת בשימור הטבע באשר הוא, דרך עיסוק בניהול משאבי הטבע וצמצום השפעות ההתנהלות האנושית על מצב הטבע, וכלה בבחינת ההשפעות ההדדיות החברתיות-קהילתיות, כלכליות וסביבתיות של המציאות העכשווית.

² דוגמה נוספת למשאב לא מוחשי היא משאב הידע. במאמר "What is Education For?" (Orr, 1991) מבקש אור להפריך את ההנחה כי "ידע (ובמובלע גם הטובה שבאדם) הולך וגובר". לגישתו, גם אם כמות המידע במגמת עליה, אין להניח כי מדובר בגידול בסוגים מסויימים של ידע, ויש סוגים אחרים של ידע אשר אובדים. אור מדגיש את תהליך אובדן הידע השורשי של אנשים ביחס למקומותיהם ומביע חשש שבני האדם נעשים בורים יותר לגבי הדברים שחשוב שידעו על מנת לחיות חיים טובים ומקיימים.

³ להרחבה על המתח בין גלובליזציה וקיימות ועל ההשפעה של הגלובליזציה על המערכות האקולוגיות, ראו מאמרו של וולפגנג זקס "Globalization and Sustainability" (2000), ואת מאמרו של ויליאם ריס "Globalization and Sustainability: Conflict or Convergence?" (2002).

ואולם, למרות ריבוי המשמעויות והעירפול המלווים מושגים אלו ועל אף זוויות ההסתכלות הדינמיות, ניתן לזהות גרעין של ערכים ועקרונות מפתח המשותפים להגדרות הרבות, והנסובים סביב שימוש מושכל במשאבי הטבע ובשירותי המערכות האקולוגיות על מנת להבטיח התחדשות ודיות משאבים לאורך זמן; צמצום השפעות שליליות על המערכות האקולוגיות באופן החורג מיכולות ההכלה (הכיר) של מערכות אלו; ובחינה הוליסטית, ארוכת טווח, של פעולות והחלטות מדיניות והתחשבות בהשלכות חברתיות, תרבותיות וסביבתיות של פעולות והחלטות אלו, ובתמצית: הסתכלות רב-תחומית, העוסקת בהמשכויות וקיום רווחה רב-מימדית, לעתיד ארוך-טווח.

2. קיימות חיובית: עקרונות הפסיכולוגיה הסביבתית החיובית; קווי דמיון ויחסי גומלין עם

קיימות

בהמשך ישיר להסתכלות הרחבה על קיימות כעוסקת גם ב"חיים טובים" וברוחה סובייקטיבית של האדם והחברה ובחשיבות של המשכויות וקיום רווחה רב-מימדית לעתיד ארוך טווח, ניתן להבין כיצד אך טבעי שקיימות למעשה חולקת שפה ומטרות משותפות עם המהות והליבה של פסיכולוגיה חיובית, אשר הוגדרה כעוסקת בהבנתם של הגורמים המאפשרים לפרטים, לקהילות ולחברות לא רק לשרוד אלא גם לשגשג ובטיפוחם של גורמים אלו (Seligman & Csikszentmihalyi, 2000), ואשר מתבטאת בין היתר באמצעות הבנת החשיבות והתרומה של רגשות חיוביים, כפי שעולה מתאוריית ההרחבה וההבנייה של פרדריקסון (1998, 2001, 2004a), כפי שיורחב ביתר פירוט לחלק הראשון של פרק זה.

חיבור נוסף בין השיח הסביבתי לבין פסיכולוגיה חיובית נוגע ליחסי הגומלין בין תאוריות פסיכולוגיות בדבר הבנת המוטיבציות המניעות התנהגות של אנשים לבין רתימת בני אדם להתנהגות מקיימת. במקרה זה לא מדובר רק בזיהוי קווי הדמיון בין סדרי היום של עקרונות הקיימות ועקרונות הפסיכולוגיה החיובית, אלא גם על האופן בו כל אחת מתפיסות העולם יכולה להשלים את משנתה ולסייע בקידום סדר היום של האחרת. על המהות של התנהגות מקיימת, הממשק בין פסיכולוגיה סביבתית לפסיכולוגיה חיובית ועל תאוריית מסגור המטרה של לינדנברג וסטג (Lindenberg & Steg, 2007) בהקשר של התנהגות מקיימת, יורחב בחלק השני של פרק זה.

א. קיימות ופסיכולוגיה חיובית ותאוריית ההרחבה וההבנייה – קווי דמיון וערכים משותפים

זליגמן וציקזנטמיהליי (2000) מתארים את השתלשלות העיסוק האקדמי והפרקטי בתחום הפסיכולוגיה ומסבירים כיצד בתחילת המאה ה-20 לפסיכולוגיה היו שלוש מטרות מובהקות: (1)

טיפול במחלות נפשיות; (2) קידום חיים יצרניים ומספקים יותר לכלל האנשים; (3) זיהוי כישרונות וטיפוחם. ואולם, החל מהתקופה שאחרי מלחמת העולם השנייה, הפסיכולוגיה - הפרקטית והמחקרית - התמקדה רק בפן של טיפול במחלות. לגישת החוקרים לזניחת העיסוק המדעי בשני הפנים הנוספים ישנם מחירים אישיים, קהילתיים וחברתיים, ובכללם העובדה שלצד שיפור היכולות לטפל באתגרים נפשיים, מיקוד זה ("מודל החולי") לא קירב את הפסיכולוגיה לעבר מניעת בעיות, שכן ההתקדמות בתחום המניעה הגיעה בעיקרה מהעצמה וחיזוק יכולות ולא מטיפול בחולשות. לדידם, בפתח המאה ה-21 הגיע העת שהפסיכולוגיה המדעית תעביר את מוקד העיסוק והמחקר מחולשות ופתולוגיות לעבר זיהוי וטיפול בחוזקות, יכולות, כישורים וחוסן. לגישתם, הדבר לא רק יועיל בפן של מניעת מחלות אלא למעשה יאפשר לתחום הפסיכולוגיה לחזור לעסוק גם בשיפור הפרודוקטיביות והעוצמה של אנשים בריאים ומיצוי הפוטנציאל הגלום בבני האדם.

יצויין שכבר עתה ניתן לזהות קווי דמיון בין התפתחות השיח הסביבתי והשתכללות השיח הפסיכולוגי. כשם שהדיון האקדמי והאנליטי במושגי סביבה וקיימות התפתח מעיסוק בדיסציפלינות צרות ומוגדרות שהתמקד בעיקר במניעת הפגיעה בטבע ומניעת בזבוז משאבים, לעבר תפיסת עולם רב-מימדית ורב-תחומית, המשלבת גם טיפוח של נכסים לא-מוחשיים ומבטיחה לא רק הישרדות אלא גם רווחה, כך זליגמן וציקזנטמיהלי (2000) מציגים את הפסיכולוגיה החיובית כרובד מחקר נוסף ופרספקטיבה מקצועית אחרת, המאפשרים לפסיכולוגיה, באמצעות כליה המקצועיים והמדעיים, לא רק לעסוק בריפוי חולי ופתולוגיה, אלא גם לעסוק בהבנה של התכונות והתהליכים המעצימים את הפרט והחברה תוך הקניית כלים לחיות חיים טובים יותר, כאשר התאוריה של פרדריקסון, עליה יורחב מיד להלן, מספקת בסיס עיוני ופרקטי להקניית כלים אלו.

ביטוי לאופן בו פסיכולוגיה חיובית יכולה לקדם את השגשוג של הפרט ושל החברה ניתן למצוא ב"תאוריית ההרחבה וההבניה" של פרדריקסון (1998, 2001, 2004a). לפי פרדריקסון רגשות חיוביים, כגון שמחה, התעניינות, סיפוק, אהבה, גאווה והכרת תודה אינם רק מעידים על מצב של שגשוג אלא גם מייצרים שגשוג, ויתרה מזאת - הם מייצרים שגשוג מתמשך וארוך טווח. לפי מחקרה של פרדריקסון, כשם שהיה ידוע שרגשות שליליים מייצרים פעולות מסויימות (למשל, פחד מעורר צורך להתגונן מפני סכנת חיים מיידית), כך יש גם ברגשות חיוביים כדי לייצר אצל בני האדם פעולות ומחשבות אקטיביות. ואולם, בשונה מרגשות שליליים אשר מזוהים כמצמצמים את המחשבות והפעולות של מי שחש אותם וממקדים אותן לקבלת החלטה מהירה ביחס במקור הבעיה או האיום,

לרגשות החיוביים יש יכולת להרחיב את מנעד המחשבות והפעולות הרגעיות של האדם, לפתח יצירתיות, תעוזה ופתיחות מחשבתית ולבנות את משאביו האישיים - האינטלקטואליים, הפיזיים והחברתיים – משאבים אשר נותרים עם האדם ומשרתים אותו לאורך זמן. לשם המחשה, על פי תאוריית ההרחבה וההבנייה (Fredrickson, 1998), הרגש החיובי של אושר מעורר את הצורך ל'שחק' במובן הרחב של המילה – ובכלל זה להפעיל את הדמיון, להמציא ולהשתעשע. מכיוון שמדובר במגוון פעולות, לרגש החיובי יש השפעה של הרחבת מנעד הפעולות של האדם שחווה אותו. על פי התאוריה, רגשות חיוביים לא רק מרחיבים כאמור, אלא גם בונים כישורים ומיומנויות. למשל, כך מדגימה פרדריקסון, 'משחק' בונה כישורים ומיומנויות פיזיים, קוגניטיביים וחברתיים. בדומה, הרגש החיובי של התעניינות מעורר מחשבות ופעולות הנוגעות לחקר, הרחבת דעת והעשרת חוויות ובונה את בסיס הידע של האדם שחש רגש זה וכפועל יוצא, מגדיל את כישורי ההישרדות ארוכי הטווח שלו בזכות הידע והכלים שצבר המהווים משאבים ונכסים שיכולים לשמש בבוא העת בהתמודדות עם אתגרים וסכנות. ניתוח דומה נעשה במחקר זה ובמחקרי המשך (Fredrickson, 1998, & Fredrickson, 2001, Branigan, 2004b) גם לגבי הרגשות החיוביים של שביעות רצון/שלווה/שקט פנימי/הקלה (אשר נטען שמעוררים דחף לפעולות ומחשבות של הערכה, תכלול וקבלה); אהבה (שמייצרת זרזים חוזרים ונשנים לכל הפעולות והמחשבות הללו); גאווה (שמעורר מחשבות ופעולות של קביעת מטרות וחלומות נוספים לעתיד); והכרת תודה (שמזוהה עם יצירת מחשבות ופעולות בתחום הנתינה היצירתית וחיזוק התנהגות מוסרית הן ברמת הפרט והן ברמת הקהילה. פרדריקסון אף בחנה והסיקה כי רגשות חיוביים לא רק מרחיבים ובונים את מנעד המחשבות והפעולות ובונים משאבים וכישורים אישיים, אלא גם מבטלים רגשות שליליים מתמשכים; מזינים ובונים חוסן פסיכולוגי; מהווים זרז לתהליך של שיפור רווחה נפשית; ומנביטים שגשוג אנושי. כלומר, רגשות חיוביים מאפשרים וגורמים לאנשים להיות יותר יצרניים, יצירתיים, חסונים, ובשלים לאפשרויות, ולמעשה מאפשרים לאנשים לחיות חיים טובים יותר לא רק במועד בו חשים את הרגשות החיוביים אלא לאורך זמן (Fredrickson, 2001; Fredrickson, 2004a).

ב. התנהגות מקיימת, פסיכולוגיה סביבתית חיובית ותאוריית מסגור המטרה – קווים משלימים

ויחסי גומלין

כפי שנאמר לעיל, לא די במשיכת קווי הדמיון וזיהוי המטרות והיעדים המשותפים להתפתחות הבסיס הרעיוני של עקרונות הקיימות להשתכללות גישת הפסיכולוגיה החיובית. על מנת להפיק

מתאוריות אלו תוצאות אופרטיביות הן לשיפור איכות הסביבה ומדדי הקיימות, במובנם הרחב, והן לשיפור הרווחה, השגשוג ומיצוי הפוטנציאל הגלום בבני האדם כפרטים, כקהילה וכחברה, יש להתעכב על האופנים בהם ניתן להגדיל ולהעצים התנהגויות המקדמות סדרי יום אלו.

בשאלה זו עסקו ורדוגו, במאמרו העוסק בפסיכולוגיה החיובית של קיימות (Verdugo, 2012) וגם סטג ואחרים במאמרם העוסק במסגרת משולבת לעידוד התנהגות פרו-סביבתית (Steg, Bolderdijk, Keizer & Perlaviciute, 2014). התנהגות מקיימת מוגדרת כמכלול פעולות המכוונות לשימור שלמות המשאבים הסוציו-פיזיים של כוכב לכת זה (Verdugo, 2012). ורדוגו בחן את המאפיינים בפסיכולוגיה הסביבתית שמובילים להתנהגות מקיימת ומצא הקבלות רבות לעקרונות של הפסיכולוגיה החיובית שתוארו בהרחבה לעיל. למשל, שרגש חיובי כמו אושר קשור קשר הדוק לתכונת האלטרואיזם המזוהה בפסיכולוגיה הסביבתית עם התנהגות מקיימת, וקשור גם לפעולות מקיימות, כגון צריכה מופחתת של משאבים, התנהגות הוגנת יותר והתנהגות אקולוגית יותר (Verdugo, 2012). לכן ורדוגו סבור שיישום עקרונות הפסיכולוגיה החיובית, תוך הדגשת המניעים החיוביים והתוצאות החיוביות של התנהגות מקיימת (הנאה, תחושת עשייה, תחושת סיפוק), במקום המצב בו הזרזים הדומיננטיים להתנהגות מקיימת הינם שליליים (כגון, פחד, בושה, אשמה, אי-נחת), יוביל גם להגברת ההתנהגות המקיימת בעולם, על היתרונות הסביבתיים של הדבר, וגם ליתרונות פסיכולוגיים ושיפור ברווחה האנושית.

בחינה נוספת של המניעים המשפיעים על התנהגותם של אנשים בכלל, והתנהגותם הסביבתית בפרט, מיוצגת בתאוריית מסגור המטרה של לינדנברג וסטג (Lindenberg & Steg, 2007; Steg, Bolderdijk, Keizer & Perlaviciute, 2014). על פי תאוריה זו, ההתנהגות הסביבתית של בני האדם מונעת על פי רוב משלושה סוגי מטרות:

- (1) מטרות הדוניות – אשר מבוססות רגש, מובילות אנשים להתמקד בפעולות המשפרות את ההרגשה שלהם (כגון, הנאה, ריגוש או הקטנת מאמץ), ואשר מזוהות עם התייחסות קצרת טווח של האדם לעצמו, בעיקר בהווה;
- (2) מטרות רוח – אשר מבוססות רציונל, מובילות אנשים להתמקד בהשפעת הפעולות על משאביהם (כגון, כסף ומעמד), ואשר מזוהות עם התייחסות לטווח הבינוני-ארוך של האדם לעצמו, גם בעתיד;

(3) מטרות נורמטיביות – אשר מובילות אנשים להתמקד בשאלה האם הפעולה/המעשה ראוי, הולם ונכון, ומזוהות עם התייחסות של האדם לעצמו כחלק מחברה תוך מתן משקל והתחשבות במה מצופה ממנו על ידי אחרים.

על פי התאוריה, אמנם כל המטרות הללו משפיעות על קבלת ההחלטות של בני האדם, אך, במיוחד במצבים בהם ישנן סתירות פנימיות בין המטרות, המטרה הדומיננטית והחזקה ביותר תשפיע יותר מאחרות בתהליכים הקוגניטיביים של קבלת ההחלטה. החוקרים מוסיפים לגבי התנהגות מקיימת, שאמנם באופן תאורתי כל אחד מסוגי המטרות הללו עשוי להוביל להתנהגות מקיימת, אך לעתים קרובות נוצרות התנגשויות בין המטרות (כך למשל, באופן נורמטיבי ראוי יהיה להתנהג סביבתית, אך בפן ההדוני – פעולה שכזו עלולה להיות כרוכה במאמץ רב יותר, ובפן הרווח - פעולה שכזו עלולה לעלות יותר כסף).

על פי החוקרים, לאור תאוריית מסגור המטרה, המזהה, כאמור, את מקורות המוטיבציה האפשריים מחד, ואת התהליך הקוגניטיבי בקבלת ההחלטות במקרה של סתירות בין 3 מקורות אלו, מאידך, יש לפעול בשני מישורים על מנת להתגבר על הסתירות הללו ולעודד התנהגות סביבתית.

ראשית, יש לחזק את המטרות הנורמטיביות המעודדות התנהגות מקיימת – על ידי יצירת מציאות בה הערכים הנורמטיביים הם דומיננטיים ומזוהים עם התנהגות מוסרית והציבור מודע היטב למהות ההתנהגות המצופה והמקובלת; ושנית יש לפעול להפחתת הקונפליקט בין המטרה הנורמטיבית לבין המטרות ההדוניות ומטרת הרווח, כלומר יש לפעול עדי שההתנהגות המקיימת תהיה יותר נוחה, יותר מהנה ויותר רווחית וכדאית ברמת המשאבים של הפרט.

פרק שני: חג הפסח וקיימות חיובית

משסקרנו את הבסיס הרעיוני של עקרונות הקיימות ומטרות הפסיכולוגיה החיובית ואת התאוריות הפסיכולוגיות להבנת התנהגות אנושית, בכלל, והתנהגות מקיימת, בפרט, ולעידוד התנהגות סביבתית ראויה, ניתן כעת ליישם את העקרונות הללו על חג הפסח, ערכיו וההתנהלויות המזוהות איתו בציבוריות הישראלית העכשווית, ולבחון כיצד החג, מחד, והביטויים הפרקטיים בתרבות העכשווית, מאידך, מתממשים עם סביבה וקיימות, על מרכיביהן ומורכביותן, או מתנגשים עימן.

1. ערכי חג הפסח כמגלמים את עקרונות הקיימות והפסיכולוגיה הסביבתית החיובית וכמקדמים

את סדר היום שלהם

ראשית, אבקש להראות את קווי הדימיון והקווים המשלימים בין ערכי החג, כפי שמתבטאים בהגדה ובסיפור המקראי המזוהה עם החג, לבין עקרונות הקיימות ועקרונות הפסיכולוגיה הסביבתית החיובית כפי שהוצגו לעיל, ואת קווי הדימיון והקווים המשלימים בין העקרונות הללו לבין עצמם. כפי שתואר בהרחבה בסקירה הספרותית, התפתחות מושג הקיימות מזוהה עם שלושה רבדים עיקריים, שניתן לתייגם כרובד ה'ערגה לטבע', רובד ה'משאבים', והרובד ה'חברתי/קהילתי'. לגישתי, ניתן לזהות הקבלה בין ניתוח אנליטי זה של ערכי הקיימות לבין הניתוח האנליטי של רכיבי תאוריית מסגור המטרה בדבר התנהגות מקיימת. דהיינו, המטרה ההדונית, המתמקדת בהנאה ובהרגשה טובה, ומזוהה עם רמת התפתחות פסיכולוגית אינסטינקטיבית-ראשונית, מתכתבת ומקבילה לגישה סביבתית ביו-צנטרית המתרכזת בהנאה מהטבע כפי שהוא; מטרת הרווח, המתמקדת במיקסום המשאבים האישיים ומזוהה עם חשיבה של הפרט על טובתו שאישית בעתיד מתכתבת ומקבילה לגישה הסביבתית האנתרופוצנטרית המתרכזת בניהול משאבי הטבע למען האדם; והמטרה הנורמטיבית, המתמקדת בהקשר החברתי של החלטות לא רק לטובתו של הפרט המחליט, מתכתבת עם הגישה הסביבתית המתקדמת – "קיימות" – המשקללת ומתחשבת בהשפעות ובהשלכות הרב-תחומיות – כלכליות, חברתיות ואקולוגיות – של תהליכים ותופעות. באופן גרפי ניתן להציג זאת כך:

מטרות Goal Frames		גישה סביבתית
מטרה הדונית	↔	גישת הערגה הרומנטית לטבע
מטרת רווח	↔	גישת ניהול משאבי הטבע
מטרה נורמטיבית	↔	גישת הקיימות

כפי שצויין, ניתן לזהות הקבלה נוספת בין מטרות הפסיכולוגיה החיובית, כעוסקת בהבנת הגורמים המאפשרים לפרטים, לקהילות ולחברות לא רק לשרוד אלא גם לשגשג ובטיפוחם של גורמים אלו,

לבין ההסתכלות הרחבה של קיימות כעוסקת ברווחה הסובייקטיבית של האדם והחברה, ובחשיבות המשכיות וקיום רווחה רב-מימדית לאורך זמן.

כאשר מבקשים להעמיק בערכי חג הפסח, כפי שמתבטאים בשמותיו ובתכני ההגדה, ניתן לזהות קווי הקבלה כמעט מתבקשים.

חג **האביב**, שנקרא כך על שום שפסח חל בחודש האביב, ככתוב "שְׁמֹר את חודש האביב ועשית פסח לה' אלוהיך כי בחודש האביב הוציאך ה' ממצרים..." (דברים, טז, 1), מדגיש את עונת הפריחה והלבלוב והזיקה של החג לקציר הראשון – קציר השעורים, עם ספירת העומר המתחיל בתום החג הראשון. גם חז"ל עמדו על הקשר בין עיתוי חג הפסח לבין עונת האביב: על פי המדרש, עיתוי הוצאת בני ישראל ממצרים לא היה מקרי וכיוון דווקא לאביב - "לא הוציאם אלא בחדש כשר לצאת לא בתמוז מפני השרב ולא בטבת מפני הצנה אלא בניסן שהוא כשר לצאת בו לדרך לא חמה קשה ולא צנה קשה ואם תאמר תשרי הרי יש בו עונות גשמים..." (מדרש רבה, במדבר, ג,ו). בהרצאתו "יממשה ועד משה" – מה אנו מציינים בפסח", פרופ' דן עמיר שופך אור גם על הקשר העונתי לא רק במובן של חקלאות מתנובת השדה אלא גם מבחינת מרעה, שכן האביב התאפיין בעונת ההמלטות (עמיר, 2015). בהקבלה לגישות הסביבתיות, ניתן לזהות שפן זה של החג מתחבר לערכים של הגישה הסביבתית הביו-צנטרית, המתמקדת ברומנטיות של טבע בתולי כפי שהוא, לבלוב, פריחה, ועונתיות החקלאות והקציר, ומתממשק גם עם המטרות ההדוניות של פעולות ומחשבות שמונעות מהנאה מהטבע, כאשר, כאמור, אפילו במדרשים של חז"ל ניתן משקל להיבט נוחות מזג האוויר.

חג **המצות**, שנקרא כך על שום המצות שאוכלים בחג הפסח, זכר לסיפור ההיסטורי של יציאת מצרים, על פיו כאשר בני ישראל נאלצו לצאת ממצרים במהירות, הבצק לא הספיק להחמיץ, ולכן הם אפו רק "עוגות מצות כי לא חמץ, כי גורשו ממצרים ולא יכלו להתמהמה" (שמות, יב, 39). בנוסף, ככתוב בהגדה "הא לחמא עניא", המצות הן 'לחם העוני' שאכלו בני ישראל במצרים. ניתן לקשור את הדגש המושם בחג על אכילת מצות, ובמשמע הסתפקות במועט וביצוע התאמות למציאות משתנה (אי היכולת להתמהמה), לערכים של ניהול משאבי טבע. החיבור הרעיוני לתפיסה סביבתית של ניהול משאבי טבע ולבסיס הרעיוני של מטרת הרווח מקבל משנה תוקף כשמוסיפים את ההקשר של הסיבה ההיסטורית הנטענת לעצם ירידת בני ישראל לארץ מצרים והפיכתם לעבדים מלכתחילה, לפיה נאלצו לרדת מצרימה מחמת העדר משאבי מזון בישראל "לגור בארץ באנו כי אין מרעה לצאן... כי כבד הרעב בארץ כענן..." (מתוך ההגדה), ואת העובדה שכשהתנ"ך מספר לראשונה על חגיגת הפסח עם

כניסת בני ישראל ארץ ישראל, הדבר מתרחש במקביל לסיום קבלת המן מהשמים ומעבר לכך שבני ישראל יאכלו מתבואת הארץ, על כל המשתמע מכך מבחינת הצורך לנהל את משאבי הטבע והמחייבה שלהם "ויחננו בני ישראל... ויעשו את הפסח... ויאכלו מעבור הארץ ממחרת הפסח מצות... וישבת המן ממחרת באכלם מעבור הארץ ולא היה עוד לבני ישראל מן ויאכלו מתבואת ארץ כנען..." (יהושע, ה, 10-12).

חג **החירות**, שנקרא כך לזכר הסיפור הלאומי ההיסטורי של יציאת מצרים – היציאה מעבדות לחירות - שהיוותה למעשה את האירוע המכונן של הפיכת בני ישראל לעם. לפי עמיר (2015) הדגש הערכי הזה התווסף לחג בשלב מתקדם יותר, עם התפתחות ההגדה למאפיינים העונתיים-חקלאיים והמנהגים התזונתיים-משאביים העתיקים יותר. תחילה נוספו המילים "זמן חירותינו" לנוסח הקידוש, ועל סמך מילים אלו, בדורות האחרונים התווסף השם "חג החירות", שמסמל הסתכלות רחבה יותר מאשר רק "חירותינו" הלאומי האתנוצנטרי של העם היהודי, אלא חירות כערך אוניברסלי, כפי שמשקף גם במצוות יום המנוחה השבועי, לפיה גם על העברים והאמות והגרים להימנע ביום השביעי מכל מלאכה "למען ינוח עבדך ואמתך כמוך, וזכרת כי עבד היית בארץ מצרים..." (דברים, ה, 14-13) (עמיר, 2015). הדגשת הערכים החברתיים-קהילתיים של הוקרת החירות כערך, ראיית האחר, הזדהות עם החלש והכרת הטוב שבחופש מתיישבות היטב עם גישה סביבתית רב-תחומית, הבוחנת את ההשלכות הפוליטיות-חברתיות של תופעות ותהליכים, כפי שמאפיין את גישת הקיימות המתקדמת, ובהקשר של תאוריית מסגור המטרה, ניכר כי מתממשקת עם המטרות הנורמטיביות, המעניקות משקל להתייחסות של האדם אל עצמו כחלק מחברה וקהילה, והתפיסה שלו את מעשיו בהקשר הרחב של מה מצופה ממנו ערכית.

בהצגה הגרפית, אם כן, ניתן כעת להוסיף לטבלה שלעיל עמודה נוספת כלהלן:

מטרות Goal Frames		גישה סביבתית		חג הפסח
מטרה הדונית	↔	גישת הערגה הרומנטית לטבע	↔	חג האביב
מטרת רווח	↔	גישת ניהול משאבי הטבע	↔	חג המצות
מטרה נורמטיבית	↔	גישת הקיימות	↔	חג החירות

הקשר תיאורטי נוסף המחזק את הזיקה בין המהות והערכים של החג לבין הערכים של קיימות ופסיכולוגיה חיובית מצוי באחד הערכים המפורשים והמשתמעים במנהגי החג – הוא הערך של

הסתכלות קולקטיבית, רב-דורית והעברת נכסים תרבותיים (בדמות סיפורי עם ומורשת לאומיים) ודגש על הכרת הטוב והודיה מדור לדור.

כפי שתואר בהרחבה בסקירה הספרותית, אחד היסודות המרכזיים של קיימות הוא העיסוק בדאגה לדורות הבאים ובכך שכל דור לא ישתמש בנכסים שהוא קיבל באופן שפוגע ביכולת להעביר נכסים מספיקים לדור הבא אחריו. כפי שהודגש הן על ידי קוהלמן ופרינגטון (2010), בהקשר של סוגי הנכסים והמשאבים שיש לדאוג לאי-הכחדתם, והן על ידי דייויד אור (1991), בנוגע לכך שידע הוא נכס שיכול להיעלם, ברי שנכסים תרבותיים, סיפורי עם, וזהות לאומית הינם משאבים שיכולים להיעלם, ושעקרונות הקיימות חלים עליהם ודואגים שלא ייפגעו. נדמה שאין צורך להכביר מילים לגבי האופנים בהם עקרון ההמשכיות וההסתכלות הרב-דורית תופסים נדבך חשוב בחג הפסח, החל מהיקף מנהגיו ההלכתיים הקפדניים והדומיננטיים אשר משמרים את המרכזיות של החג בהווייה התרבותית והמשפחתית, ודרך מלל מפורש ומצווה בדמות *"והגדת לבנך ביום ההוא לאמר"* (מתוך ההגדה), אשר הינה אחת מהמצוות המרכזיות של החג.

לבסוף, אם לפי תאוריית ההרחבה וההבנייה של פרדריקסון, יש ברגשות החיוביים כדי לא רק להעיד על מצב רגשי של רווחה, אלא גם כדי לייצר מחשבות ופעולות שמקדמות גשוג ומימוש פוטנציאל, וככאלו גם מקדמות את סדר היום של קיימות, לא ניתן להתעלם מהעוצמה של ראיית הטוב והוקרת התודה שמופיעה בפסוק מרכזי בהגדה של פסח: *"לפיכך, אנחנו חייבים להודות, להלל, לשבח, לפאר, לרומם, להדר, לברך, לעלה ולקלס למי שעשה לאבותינו ולנו את כל הניסים האלו: הוציאנו מעבדות לחרות, ליגון לשמחה, מאבל ליום טוב, ומאפלה לאור גדול ומשעבוד לגאולה"*. פסוק זה מגלם בתוכו מגוון רחב של רגשות חיוביים ומבטיח שלמרות הנטייה האנושית הפסיכולוגית להיות יותר ערים לרגשות שליליים, ציבור שטקסט זה מופיע כחלק מטקס מרכזי בלוח השנה התרבותי שלו, לא יוכל שלא לשים לב ולתת משקל לרגשות החיוביים הללו, על כל השפעותיהן החיוביות על רווחתו.

2. מהלכה למעשה – "עשר המכות הסביבתיות" - ההשפעות הסביבתיות השליליות של

ההתנהלויות האופייניות לחג הפסח בתרבות הישראלית העכשווית.

מהניתוח בחלק הראשון של פרק זה עולה שהתנהגות מקיימת הייתה מצופה בהקשר של חג הפסח, לא רק מכיוון שזו התנהגות מצופה על מנת לקדם ערכים של סביבה וקיימות, על כל ההצדקות לכך ברמה הגלובלית, אלא גם מכיוון שכפי שהוצג, הדבר למעשה מתבקש ועולה בקנה אחד עם מהות החג, על כל רבדיו – חג האביב, על הרומנטיות והערגה לטבע וההנאות ההדוניות שהטבע מעניק; חג המצות, על המודעות לחשיבות שבניהול משאבים ומיקסומם הרווחי; וחג החירות, על היבטיו החברתיים-קהילתיים האוניברסליים, ונורמטיביות הערכים הללו.

ואולם, כפי שכבר נרמז במבוא, במרוצת השנים, ניתן לזהות שבחיי המעשה האופן שבו החג מצויין בתרבות הישראלית העכשווית לא רק שאינו בהכרח מדגיש או מעצים התנהגות מקיימת, אלא אף מייצר השפעות סביבתיות שליליות האופייניות לחג ולהיערכות אליו. אני מבקשת לכנות השפעות אלו, הניתנות לסווג לשלוש קטגוריות עיקריות, "עשר המכות הסביבתיות של חג הפסח":

תחת הקטגוריה של סדר וניקיון, ניתן למצוא את 4 המכות הראשונות: (1) היקפי אשפה מוגדלים; (2) חומרי ניקוי לא ידידותיים; (3) בזבז משאבי מים בניקיונות; (4) בזבז משאבי אנרגיה בניקיונות; תחת הקטגוריה של אירוח והתחדשות, ניתן למצוא את 2 המכות הבאות: (5) בזבז משאבי אוכל; (6) צרכנות מוגברת;

ותחת הקטגוריה של בילויים באתרי נופש וטבע, ניתן למצוא את 4 המכות האחרונות: (7) עומס ושימוש יתר (מעבר ליכולות ההכלה והשימור) של אתרי נופש וטבע; (8) פקקים, זיהום אוויר ורעש תחבורתי; (9) לכלוך ברשות הרבים; (10) חוסר צדק חלוקתי – העדר גישה שוויונית לשטחי ציבור השייכים לכלל.

יוער, למען הדיוק האנליטי, שיש כמובן תופעות אשר ההשפעות שלהן רלבנטיות לכמה קטגוריות ושיש יחסי גומלין בין הקטגוריות השונות. לשם הדוגמא, תופעת היקפי האשפה המוגדלים אינה רק תוצאה של קטגוריית הסדר והניקיון אלא גם של אירוח והתחדשות ואף של בילויים מחוץ לבית (למשל, עקב הגברת השימוש בכלים חד פעמיים); בדומה, תופעת בזבז משאבי האוכל, אינה רק תוצאה של אירוח אלא גם של סדר וניקיון (זריקת חמץ לפני החג) ובילויים באתרי הטבע (זריקת אוכל בסיום פיקניקים/קמפינגים וכו'), אך למען נוחות הדיון התופעות הבולטות סווגו בהתאם לקטגוריה הדומיננטית יותר שלהן.

עוד יוער, כי מפאת היקפה של עבודה זו, קצרה היריעה להרחיב לפרט ולבסס את הסוגיה המדעית, אקלימית, אקולוגית, בריאותית, חברתית ואחרת בבסיס ההשפעה הסביבתית השלילית הנובעת מכל אחת מ"עשר המכות הסביבתיות" המנויות לעיל, אשר על כל אחת מהן ניתן היה להעמיק בעבודה משל עצמה. לצורך עבודה, גם מבלי להעמיק בביסוס המדעי ההשפעה השלילית של כל תופעה, ניכר שמדובר בתופעות אשר פוגעות בשלמות הטבע ובהנאה ממנו ומהוות התנהגות אשר אינה מתחשבת במגבלות המשאבים של כדור הארץ או ביכולות הכיור שלו ואינה נותנת את הדעת להיבטים של חלוקה צודקת של המשאבים, הן בהווה והן ביחס לדורות הבאים.

תימוכין לחלק מהתופעות הללו ניתן למצוא בעיקר בתקשורת הפופולארית הנוהגת לדווח ולהתריע באופן כמעט טקסי ומסורתי על עומסי התנועה בערבי החג ובחול המועד, על ערימות הפסולת שנתרת בפארקים ובגנים הלאומיים, ועל ההיערכות המיוחדת של מתקני הקצה לפינוי פסולת, בימים שלפני החג ובמהלכו.

כך למשל לגבי הכלוך ברשות הציבור והיקפי הפסולת בטבע - בכתבה שפורסמה ב-YNET, באפריל, 2015, דווח, בין היתר, על כך שבאיגוד ערים כנרת תוגבר כח האדם לניקיון החופים לקראת סיום החג ושמתיחלת חג הפסח הצטברו ונאספו קרוב ל- 250 טון אשפה בחופי הכנרת (ראב"ד, חי, Ynet, 2015); ובכתבה אחרת שפורסמה מעט לפני החג, דווח שבק"ל אומנם מתקשים לאמוד את כמויות הפסולת ביערות שמייצרים המטיילים, אך משנה לשנה מעריכים כי ישנה עלייה של כ- 5% בכמויות האשפה (אם כי ציינו בק"ל, שלמרות הגידול, קהל המטיילים הישראלי נקי מבעבר) (קוריאל, Ynet, 2015).

כך למשל, לגבי ההיבטים של היקפי פסולת ביתיים, עולה מהכתבה שבאיגוד ערים גליל מזרחי וגולן "נערכים לקליטת כמויות גדולות של פסולת יבשה לפני ליל הסדר ופסולת אורגנית בתחילת השבוע..." , וששנים האחרונות נרשמת עלייה של בין 20 ל- 30 אחוזים בכמויות הפסולת הביתית ביום העבודה הראשון שאחרי ליל הסדר ושבועד שבחודש רגיל האתר מטפל בכ- 12 אלף טון, לקראת הפסח הכמויות יכולות להגיע עד 16 אלף טון; נתונים נוספים שעולם מהכתבה כוללים את העובדה שבאתר הפסולת דודאים בדרום מרגישים את הכמויות הגדולות של האשפה בעיקר לפני ליל הסדר, כאשר בעוד שבשגרה מטפלים בדודאים ב- 2,000 טון פסולת ביום, לפני החג מטפלים בכ- 3,000 טון ליום, ואילו בפארק חיריה, בשנים האחרונות נרשמה עלייה של כ- 20 אחוז בכמויות הפסולת הביתית ביום העבודה הראשון שאחרי ליל הסדר.

כך למשל, לגבי עומסי יתר על הכבישים ועל אתרי הטבע, וכן לגבי מניעת גישה לשטחים ציבוריים, דווח במעריב באפריל, 2015, כי כבר השעות לפני הצהריים חניונים התמלאו עד אפס מקום וכי בשל עומדי תנועה נאלצה המשטרה לסגור את מחלף רוקח לתנועת רכבים (כהן, מעריב, 2015), ודיווחים דומים היו גם לגבי פארקי טבע, גנים לאומיים, הספארי ועוד.

פן נוסף המאפיין את החג וההיערכות לו ובעל השלכות סביבתיות בהיבטים של יצירת אשפה; בזבז משאבים; סחר הוגן, גלובליזציה וצדק סביבתי, הוא פן הצרכנות המוגברת. לפי בדיקה שנערכה באגף כלכלה ומסים בלשכת המסחר תל אביב והמרכז ופורסם על ידי איגוד לשכות המסחר⁴, סך ההוצאה הממוצעת למשקי בית בשמונה ימי החג ב-2015 גדולה בכ-10% לעומת הצריכה בתקופה זהה ללא חגים (כאשר מתוך 4.8 מיליארד ₪ המהווים את סך ההוצאות הממוצעות למשקי בית, ההוצאה הממוצעת ללא מזון תעמוד על כ-1.6 מיליארד ₪, לפי הפילוח הבא: דלק ותחבורה 18%, מופעי תרבות ובידור 13%, נסיעות לחוץ לארץ 18%, הבראה נופש וטיולים 13%, הלבשה והנעלה 8%, כלי בית ומוצרי חשמל 5% וארוחות מחוץ לבית 11%). יצויין כי נתונים אלו אינם מתייחסים להוצאות לפני השבוע של החג. נתון מעניין נוסף שעולה מסקירה של אגף כלכלה ומסים באיגוד לשכות המסחר הינו שבמהלך החודש בו חל חג הפסח (2015) צפוי גידול של 20% במכירות רשתות השיווק השונות, בהן מזון, הלבשה, מוצרי חשמל לבית וכלי בית, וזאת בדומה לעשר השנים האחרונות⁵ ושבחודש שבו חל חג הפסח צפויה עליה לעומת החודש הקודם של 17% במזון, כ-27% במוצרי הלבשה והנעלה, 120% בכלי בית, וכ-32% במוצרי חשמל לבית.

מעבר להשלכות הסביבתיות והסוציאקונומיות של צרכנות מוגברת שכזו, אשר מהווה חלק מתרבות הצריכה והשפע האופייני לתקופתנו, אשר כאמור נוגעות בעיקר להיבטים של בזבז משאבים מחד (ביצור, באריזה ובשינוע) ויצירת היקפי אשפה, מאידך, בכתבתה "It's Not That Easy Being Green: The Treadmill of Sustainable Happiness During the Holidays and Beyond" (Fisher, 2007), מזכירה פיישר גם את העובדה שאווירת הקניות בחגים – במיוחד בכל הנוגע לתרבות החלפת מתנות - עלולה גם ליצור לחצים נפשיים שגורמים לפגיעה ברווחה האישית.

⁴ מתוך "איגוד לשכות המסחר: סך ההוצאות למשקי הבית בשבוע חג הפסח 4.8 מיליארד ₪" שפורסם ב-3.2015.29, בעמוד "חדר החדשות" / "הודעות לעיתונות" של איגוד לשכות המסחר <http://www.chamber.org.il/newslobby/press/14236> (נבדק לאחרונה 10.9.2015)

⁵ מתוך "במהלך חג הפסח צפוי גידול של כ-20% במכירות רשתות השיווק" שפורסם ב-31.3.2015, בעמוד "חדר החדשות" / "הודעות לעיתונות" של איגוד לשכות המסחר <http://www.chamber.org.il/newslobby/press/14237> (נבדק לאחרונה 10.9.2015)

פרק שלישי – ממעשה חזרה להלכה... "ארגז כלים" מוצע לציון חג פסח יותר "כשר לסביבה"

מכיוון שבקיימות חיובית עסקינן, לא נסתפק בהצגת תמונת מצב פסימית מבלי להצביע על כלים ושיטות באמצעותם ניתן להפחית את ההשפעה השלילית של עשר המכות הללו. לשם כך, פרק זה יסטה מעט מפורמט אקדמי, לטובת רשימת הצעות פרקטיות לדרכים בהן ניתן לקיים את מנהגי החג (ההלכתיים והתרבותיים) באופן סביבתי ומקיים יותר שימזער את ההשפעה השלילית על הסביבה ויעודד יותר רווחה ושגשוג. ההצעות יסווגו לכאלו המכוונות להתנהלות הפרט ואלו המכוונות לרשויות, בין בכובעם כקובעי מדיניות ו/או בקובעים כנותני שירותים. במסגרת רעיונות אלו, ניתן למצוא רעיונות שנועדו, כפי שהוצע על ידי Steg, Bolderdijk, Keizer & Perlaviciute (2014), לאפשר הלימה רבה יותר בין המטרות הנורמטיביות – הן מבחינה סביבתיות והן מבחינת ערכי החג – לבין המטרות ההדוניות ומטרות הרווח, וכפועל יוצא, הלימה גבוהה בין מהות החג והאופן בו הוא מצויין בפועל.

כמובן שאין מדובר ברשימה ממצה, אלא במקבץ רעיונות ותובנות, חלקם מניסיון אישי וחלקם בהשראת טורים שפורסמו באתרי אינטרנט שכוונו למנהגים תרבותיים מקבילים בעולם המערבי (כגון מסורות האירוח, הצרכנות והמתנות סביב חג המולד⁶, או "ניקיונות האביב" הנהוגים, במנותק מהקשר חג הפסח⁷) ו"גוירוי" לישראל ולמנהגי חג הפסח. מטבע הדברים בתחום זה, כמו בתחומים רבים אחרים בעולם הקיימות, היד עוד נטויה בכל הנוגע לאפשרויות לחשיבה יצירתית ולמציאת פתרונות על מנת לעודד התנהגות יותר מקיימת כשלעצמה, ושכאמור, גם תסייע במימוש מהות החג.

⁶ Gregory, A. "How Green Is Your Tree? Sustainable Holiday Tips" The Huffington Post (Posted :ראו למשל: December 12, 2013) http://www.huffingtonpost.com/amanda-gregory/sustainable-holiday-tips_b_4356934.html; "How to Have a Green Christmas" http://eartheasy.com/give_sustainchristmas.htm; "13 Tips for a Sustainable Holiday Season" <http://www.aashe.org/blog/13-tips-sustainable-holiday-season> (נבדקו לאחרונה 10.9.2015)

⁷ ראו למשל: "Sustainable Spring Cleaning: 5 Tips to Try" <http://mjr.earthbalancenatural.com/sustainable-spring-cleaning-5-tips-to-try/>; "Eco-Friendly Spring Cleaning Tips for a Non-Toxic Home" <http://www.sustainablebabysteps.com/spring-cleaning-tips.html>; "Spring Cleaning while Being Green" <http://www.sustainablelafayette.org/monthly-tips/spring-cleaning-while-being-green/> (נבדקו לאחרונה 10.9.2015)

קטגוריית הסדר והניקיון

<u>ברמת התנהלות רשותית</u>	<u>ברמת התנהלות הפרט</u>
<ul style="list-style-type: none"> • להפחית היקפי פסולת להטמנה על ידי שיפור הנגישות והזמינות לזרמי הפרדה ומחזור ולקומפוסטציה; • לקדם קמפיינים הסברתיים לגבי היבטים סביבתיים של החג וההכנות לחג¹¹; • ליזום הזדמנויות ולהנגיש ערוצים לשימוש חוזר ותרומה (למשל ירידי יד שניה, בתים פתוחים, מיזמים של תרומה קהילתית מרוכזת). • למען שמירת הסדר ומניעת מפגעים תברואתיים – גם הגברת ימי פינוי הזבל בתקופה של ההיערכות לחג¹² 	<ul style="list-style-type: none"> • להמעיט בשימוש בחומרי ניקוי, ובמידת הצורך להשתמש בחומרים ידידותיים לסביבה ולבריאות האדם (למשל, נושאי תקן או חומרים תוצרת בית)⁸; • להשתמש בחומרי ניקוי שלא נוסו על בעלי חיים (למשל, נושאים תקן או חומרים תוצרת בית)⁹; • לעשות שימוש חוזר במוצרים ישנים (כגון, מברשות שיניים, עיתונים, מגבות) כאמצעי ניקוי, במקום לקנות מוצרים חדשים ו"ייעודיים"; • לנקות באופן חסכוני במים (למשל, באמצעות דלי מים ולא צינור); • לנקות באופן חסכוני באנרגיה (למשל, ייבוש כביסה בשמש ולא במייבש); • להפחית היקפי אשפה – על ידי שימוש חוזר עצמי או מסירה לשימוש חוזר של אחרים במסירה ישירה לא מתווכת (בתוך המשפחה/הקהילה) או באמצעות ארגונים במגזר השלישי או במגזר העסקי, כגון חנויות יד שניה/וינטאג' /מיזמים עסקיים וכיו"ס.¹⁰ • להפחית היקפי אשפה – על ידי מיחזור בזרמים שונים וקומפוסטציה.

⁸ ראו למשל הסברים להכנת חומרי ניקוי תוצרת בית באתר האינטרנט של ארגון Inhabitat <http://inhabitat.com/how-to-make-your-own-green-cleaning-products/> (נבדק לאחרונה 10.9.2015).

⁹ ראו ידיעה "נקיונות לפסח במצפון נקי" בעמוד האינטרנט של עמותת "תנו לחיות לחיות", ובה הסיסמא "לפני שאתם מחפשים את האפיקומן, חפשו את הארנב".
http://www.letlive.org.il/article_2092_%D7%A0%D7%A7%D7%99%D7%95%D7%A0%D7%95%D7%AA-%D7%9C%D7%A4%D7%A1%D7%97-%D7%91%D7%9E%D7%A6%D7%A4%D7%95%D7%9F-%D7%A0%D7%A7%D7%99 (נבדק לאחרונה 10.9.2015)

¹⁰ ראו למשל פרויקטים ויוזמות במגזר השלישי כמו הפרוייקט של עמותת עזרה המנהלת חנות יד שניה המוכרת דברים שנמסרו ומחזירה את הרווחים לתרומה לקהילה <http://www.esra.org.il/site-tags/second-hand-shop> (נבדק לאחרונה 10.9.2015), ובמגזר עסקי כמו המיזם של רשת H&M שמזמין החזרת טקסטיל ישן תחת הסיסמא "Don't Let Fashion Go To Waste" <http://about.hm.com/en/About/sustainability/commitments/reduce-waste/garment-collecting.html> (נבדק לאחרונה 10.9.2015)

¹¹ יש לציין כי גורמים רשמיים נוהגים לערוך קמפיינים לגבי הסכנות הבטיחותיות של ההכנות לחג, ראו למשל "לקראת פסח: זהירות עם הניקיונות וילדים" שפורסם ב- 7.4.2014 באתר אינטרנט של משרד הבריאות הקמפיינים הללו כדי שיעסקו גם בהשלכות הסביבתיות.
<http://hy.health.gov.il/?CategoryID=616&ArticleID=3269> (נבדק לאחרונה 10.9.2015). מוצע להרחיב את

¹² לדוגמאות להיערכות רשותית ייעודית לקראת חג הפסח ראו למשל "פינוי גזם, פסולת ואשפה ביתית לקראת חג הפסח" בעיריית נתניה <http://www.netanya.muni.il/gezem> (נבדק לאחרונה 10.9.2015); בעיריית תל אביב "הערכות עיריית תל אביב-יפו לקראת חג הפסח תשע"ד" <http://www.south-tlv.co.il/article13507> (נבדק לאחרונה 10.9.2015).

קטגוריית האירוח וההתחדשות

ברמת התנהלות רשותית	ברמת התנהלות הפרט
בפן הצרכנות המוגברת (עקב מתנות והתחדשות עצמית), על כל השפעותיה הסביבתיות :	
<ul style="list-style-type: none"> • ליזום הזדמנויות ולהנגיש ערוצים למכירה של עסקים מקומיים וחברתיים לקראת החג; 	<ul style="list-style-type: none"> • לתת חוויות במקום חפצים (כגון הצגה, הופעה, עיסוי); • להכין מתנות תוצרת בית; • לתת מתנות בעלות ערך חברתי/סביבתי (למשל, של עמותות או ארגונים חברתיים או בעלי תו סחר הוגן); • לתת מתנות שמקדמות מטרה (כגון "אימוץ" בעל חיים בסכנת הכחדה, נטיעת עצים וכו'); • לתת מתנות שמעוררות חיבור או סקרנות לגבי עולם הטבע; • להעדיף עסקים מקומיים ותוצרת מקומית; • להעדיף מתנות שעשויות מחומרים ממוחזרים; • להעדיף מתנות שלא צריכות סוללות; • להמעיט בעטיפות ואריזות ולהשתמש בחומרים קיימים וממוחזרים (כגון בדים משומשים או עיתונים צבעוניים); • לנהוג במתנות לא רצויות או בחפצים שהמתנות החליפו בהתאם להתנהלות מפחיתת אשפה; • לבדוק את הארונות בבית לפני הקניות - יש נטייה לגלות דברים "ישנים-חדשים" שמיייתרים את הצורך בחדש;
בפן של האירוח המוביל לבזבז משאבים :	
<ul style="list-style-type: none"> • לבדוק אפשרויות הלכתיות לעידוד מכירת חמץ (במקום לזרוק חמץ); • לערוך קמפיינים לגבי ההשפעה הסביבתית השלילית של כלים חד פעמיים; • לגייס ברי סמכא הלכתיים לגבי העדפת הגעלת כלים (על פני קניית חדש או כלים חד פעמיים); • לבחון מדיניות רגולטורית פיננסית המהווה תמריץ שלילי לכלים חד פעמיים – מס/היטל וכו' (על מנת להטות את שיקולי העלות-תועלת); וכברירת מחדל – לעודד כלים חד פעמיים "ידידותיים". 	<ul style="list-style-type: none"> • להכין קישוטים ועיצובי שולחן מחומרים קיימים וממוחזרים; • לתכנן את סיום החמץ כדי לא לזרוק אוכל; • להתחשב בטביעת הרגל האקולוגית של האוכל המוגש (לא ארוז, עונתי, מקומי, צמחוני וכו')¹³ והערך התזונתי שלו.

קטגוריית בילויים באתרי נופש וטבע

¹³ ראו בעניין זה Nierenberg, D. "5 Ways to Make Your Passover Seder More Sustainable" The Huffington Post (Posted March 24, 2013) http://www.huffingtonpost.com/danielle-nierenberg/sustainable-food-passover_b_2941525.html

ברמת התנהלות רשותית	ברמת התנהלות הפרט
<ul style="list-style-type: none"> • שיפור תשתיות התחבורה הציבורית והזמינות שלה (גם בחגים ומועדים; וגם ליעדים בפריפריה); • הכוונת תנועה מונעת; • הארכה של מבצעי כניסה לאתרים לשם ויסות עומסים; • הנגשת אתרים לציבור הרחב (לאורך כל השנה) – גם מבחינת פיזית וגם מבחינה כספית; • להציב מתקני איסוף אשפה (על זרמי מיחזור שונים) • לעודד תמריצים לעידוד איסוף זבל מהמרחב הציבורי¹⁵ • לעודד יעדים תיירותיים (באופן רגולטורי או וולונטרי) לאמץ מדיניות סביבתית ו/או להצטרף לאמנות תיירות ירוקה ו/או לעמוד בתקנים סביבתיים. 	<ul style="list-style-type: none"> • העדפת יעדים מקומיים; • העדפת עסקים קטנים ומקומיים; • שימוש בתחבורה ציבורית או תחבורת המונים; • שימוש בתחבורה לא ממונעת; • העדפת בילוי/אירוח במקומות בעלי ערך חברתי/סביבתי; • העדפת נופש במקום שמעורר סקרנות לגבי הטבע; • העדפת בילוי/אירוע במקומות בעלי מודעות להשפעותיהם על הסביבה; • הקפדה "להשאיר מאחוריך רק עקבות ולקחת איתך רק זיכרונות" (כדברי צ'יפ סיאטל) • שילוב פעילות חינוכית סביבתית (הגדרת צמחים; זיהוי עקבות בעלי חיים וכו') • העדפת יעדים תיירותיים המחוייבים למדיניות סביבתית ו/או אמנת תיירות ירוקה ו/או תקנים סביבתיים¹⁴.

¹⁴ ראו למשל יוזמת דגל כחול לתקן אקולוגי וולונטרי של חופים ומרינות <http://www.blueflag.org> או מיזם תיירות עולמית אחראית <http://www.responsibletravel.com/awards> (נבדקו לאחרונה 10.9.2015).

¹⁵ ראו דוגמא למיזם שכזה של איגוד ערים כנרת המכונה "צאת נקי - יצאת חיים", בו נופשים שיאספו אשפה כללי, מוצרי פלסטיק ובדלי סיגריות בשלוש שקיות ייעודיות שמחולקות בעמודת ההסברה, יזוכו בהחזר דמי החנייה. להרחבה ראו ידיעה של אתי דור-נחום "כנרת: אספתם אשפה! לא תשלמו חניה", שהתפרסמה ב-MYNET (עמק גליל) ב- 5.8.2015 <http://www.mynet.co.il/articles/0.7340.L-4687791.00.html> (נבדק לאחרונה 10.9.2015)

סיכום

עבודה זו ביקשה להציג את קווי הדמיון ויחסי הגומלין לא רק בין תפיסת עולם מקיימת לבין עקרונות הפסיכולוגיה החיובית לבין עצמם, אלא גם בין שני אלה לבין המהות של חג הפסח, שהינו לא רק חג מרכזי בלוח השנה היהודי, אלא גם אירוע מרכזי – אישי, משפחתי, קהילתי, מסחרי וכלכלי - בלוח השנה הישראלי. זאת במקביל להצבעה על כך שלמרות ההרמוניה התיאורטית בין עקרונות הקיימות החיובית לבין ערכי החג, להתנהלויות בפועל המזוהות עם החג בתרבות הישראלית העכשווית ישנן מגוון השלכות סביבתיות שליליות. הפניית זרקור להשפעות הסביבתיות השליליות, ובמיוחד כאשר ניתן להבין שהדבר יוצר דיסוננס עם מהות וערכי החג, איפשרה גם להקדיש תשומת לב לאפשרויות הרבות לצמצם את ההשפעות הללו, לא רק מבלי לוותר על מסורות ומנהגי החג אלא אפילו תוך מימוש ערכי החג ביתר שאת.

במבט לעתיד יש להדגיש כי כאמור, רשימת ההמלצות בפרק ג' איננה אלא ראשיתה של "עבודה בהתהוות" אשר עתידה להמשיך להשתכלל, ותוכל לשמש ארגז כלים מתפתח במיוחד בהקשר של מנהגי חג הפסח, אך גם בהתמודדות עם "עשר המכות הסביבתיות" אשר כידוע אינם פוקדים אותנו רק בחג זה. בהקשר זה, נדמה שיהיה מעניין ליישם הסתכלות זו, הבוחנת את הקשרים הרעיוניים בין תפיסת עולם מקיימת לבין נקודת ציון מרכזית בתרבות הישראלית ואת השפעותיה הסביבתיות, גם על חגים ומועדים אחרים בלוח השנה הישראלי.

אסיים בשאיפה שבעקבות עבודה זו, כאשר נשאל "מה נשתנה הפסח הבא?", נוכל להשיב שבפסח הבא נהנה מחג אביב מבלי שחג הבלבול יהפוך לחג הלכלוך, ושחג המצות נצטנע באוכל ובמשאבי הטבע, מבלי שהחג יהפוך לחג בזבוז המשאבים והפזרנות, ושנעריך את החירות, תוך מודעות להשפעות הסביבתיות והחברתיות של ההתנהלות שלנו, מבלי שחג החירות יהפוך לחג ההשתעבדות (לניקיון או לצרכנות, אופנה ושפע), ובעיקר, שנדע שבכל דור ודור חייב אדם גם לראות את עצמו כאילו הוא יצא ממצרים וגם לדאוג לדורות שיבואו אחריו.

ביבליוגרפיה

- Bonevac, D. (2010) Is Sustainability Sustainable? *Acad. Quest.* 23:84–101.
- Gregory, A. "How Green Is Your Tree? Sustainable Holiday Tips" *The Huffington Post* (Posted December 12, 2013) http://www.huffingtonpost.com/amanda-gregory/sustainable-holiday-tips_b_4356934.html
- Fisher, S., (2007) It's Not that Easy Being Green: The Treadmill of Sustainable Happiness During the Holidays and Beyond" *Positive Psychology News Daily* December 5, 2007 <http://positivepsychologynews.com/news/sherri-fisher/20071205514>
- Fredrickson, B.L (1998) What Good are Positive Emotions? *Review of General Psychology*, 2, 300-319.
- Fredrickson, B.L (2001) The Role of Positive Emotions in Positive Psychology, The Broaden-and-Build Theory of Positive Emotions. *American Psychologist*, 56, mo. 3 218-226 DOI: 10.1037//0003-066X.56.3.218
- Fredrickson, B.L. (2004a) The Broaden-and-Build Theory of Positive Emotions. *Phil Trans R. Soc. Lond. B* 359, 1367-1377. doi:10.1098/rstb.2004.1512
- Fredrickson, B.L. (2004b) Gratitude, Like Other Positive Emotions, Broadens and Builds. In *The Psychology of Gratitude* (ed. R.A. Emmons & M.E. McCullough), pp. 145-166. New York: Oxford University Press.
- Fredrickson, B.L. & Branigan, C. (2001) Positive Emotions In *Emotion: Current Issues and Future Directions* (ed. T.J. Mayne & G.A. Bonnano), pp. 123-151. New York: Guilford.
- Kuhlman, T., Farrington, J. (2010) What is Sustainability? *Sustainability* , 2: 3436-3448.
- Lindenberg, S. & Steg, L. (2007) Normative, Gain and Hedonic Goal Frames Guiding Environmental Behavior. *Journal of Social Issues*, 63(1) 117-137
- Orr, D. (1991) What Is Education For? *The Learning Revolution*, Winter 1991, p. 52. <http://www.context.org/iclib/ic27/orr/>
- Rees, W. E. (2002) Globalization and Sustainability: Conflict or Convergence? *Bulletin of Science Technology & Society*, 22: 249-268.
- Sachs, W. (2000) Globalization and Sustainability. The Heinrich Boell Foundation, Berlin (first published in "Planet Dialectics – Explorations in Environment and Development", Zed Books, London).
- Seligman, M.E.P & Csikszentmihalyi, M. (2000) Positive Psychology: An Introduction *American Psychologist* 55, 5-14

Steg, L., Bolderdijk, J.W., Keizer, K., Perlaviciute, G. (2014) An Integrated Framework for Encouraging Pro-Environmental Behaviour: The Rold of Values, Situational Factors and Goals *Journal of Environmental Psychology* 38: 104-115

Verdugo, V.C. (2012) The Positive Psychology of Sustainability *Environ Dev Sustain* 14:651-666 DOI 10.1007/s10668-012-9346-8

דור-נחום, א. "כנרת: אספתם אשפה? לא תשלמו חניה" Mynet עמק וגליל (5.8.2015)
<http://www.mynet.co.il/articles/0,7340,L-4687791,00.html>

כהן, מ. " עומסים כבדים: מיליון נופשים טיילו ברחבי הארץ בחג הפסח" מעריב (6.4.2015)
<http://www.maariv.co.il/news/israel/Article-470862>

לביא, א. "ירוק יורד" העין השביעית (5.12.2012) <http://www.the7eye.org.il/7357>

עמיר, ד. "ממשה עד משה" – מה אנו מציינים בפסח? (מרץ 2015) (מהרצאה שניתנה באפריל, 2014) פורסם בעמוד "מאמרים וספרים" באתר עמותת חופש <http://hofesh.org.il/articles/chagim/mimosh/mimoshe.html> (נבדק לאחרונה 10.9.2015).

קוריאל, א. "לפני הפסח: זינוק של עשרות אווזים בכמויות האשפה" Ynet (1.4.15) <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4643137,00.html>

ראב"ד, א., חי, ש. "גשם, מטיילים – וזבל: 250 טון אשפה בכנרת" Ynet (10.4.15) <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4645780,00.html>

רבינוביץ', ד. "כת הטבע ודה-פוליטיזציה של איכות הסביבה: המקרה של כביש חוצה ישראל" מתוך "יודעים ושותקים; מנגנוני השתקה והכחשה בחברה הישראלית." עורכות: חנה הרצוג, כנרת להד. ירושלים: מכון ון ליר בירושלים; הקיבוץ המאוחד, תשס"ו 133-144

שוורץ, א. "פרדיגמות משתנות בתפיסה הסביבתית" http://media.wix.com/ugd/b8978e_5ee7c44f60be40528e7482fb46ef3b2d.pdf באתר של מרכז השל לקיימות <http://www.heschel.org.il/#!untitled/c1q67> (נבדק לאחרונה 10.9.2015)